

Bouw en verplaatsing van de Stratense molen

Door J. Lijten m.m. v. L. v.d. Mierden

Als praktische noot menen we uit deze en enkele soortgelijke aantekeningen te mogen concluderen, dat in die tijd nogal wat inwoners van Oirschot hun eigendoms- en rechtsbewijzen in de schepencommissie in bewaring gaven. Dat zal de verklaring zijn voor de aanwezigheid in het Oirschotse archief van diverse zaken, die daar strikt genomen niet thuishoren.

Van de gedeponeerde en weer gelichte 'aude brieven' wordt als volgt een korte inventaris gegeven:

- In den ijersten een en brief van hertoch Jan van Brabant om eenen molen te Straten te mogen setten, gegeven in date den 6en november 1355, gequoteerd no. 20.
- Item eenen brief van den rentmeester Oilberick (moet zijn: Alaert) van Ossch, raeckende den chijns van den moolen voerschreven, in date den derden dach van merte 1354, gequoteerd no. 10.
- Item eenen parckementen ouden brief van Cornelis Dickbier, rentmeester van de domeynen, raeckende den chijns van den Stratense moelen, in date den 26en julio 1506, gequoteerd no. 30.
- Item een schepenvidimus van Everardus van den Water et Johannes Pijnappel, schepenen van 's-Hertogenbossche, in date den 8 martii 1530, gequoteerd no. 40.
- Item alnoch seeckere acte van accordt ende decret van schepenen der vryheyt Oirschot, teneijnde op de nieuwe erffven ontrent de Stratense moelen en mach poten opgaende boomen, van date den 9en december 1626, gequoteerd sub no. 50. 1)

Speurend naar de akten van het octrooi voor de Stratense molen, dachten we aan de mogelijkheid, dat het Bossche vidimus van 1530.03.08 in het Bossche protocol te vinden zou zijn, hetgeen echter niet het geval bleek. 2) Ook de 'affaires in den Hage' konden ons misschien op weg brengen. In 1654 heeft er blijkbaar een kwestie gespeeld over het oprichten van een nieuwe molen in de Vleut. 3) Hierbij was Peter Henricks van Berendonck als Stratense molenaar betrokken. 4) Over deze kwestie bevindt zich ook een dossier in het archief van de Raad van Brabant. 5) Bij raadpleging van dit dossier hadden we een ogenblik goede hoop, die echter onmiddellijk vervloog. In de vooropliggende inventaris van het dossier werd onder de letter D vermeld een vidimus door schepenen van Oirschot d.d. 1626.11.14 en onder E een vidimus door schepenen van 's-Hertogenbosch d.d. 1531.03.08. De stukken bleken echter niet aanwezig. Uit deze inventaris werd ook duidelijk, dat de kwestie reeds in 1652 bij de Staten generaal aanhangig was. De afschriften van 7 resoluties der Staten generaal, aangekondigd onder de letters G t/m Q bleken echter evenmin aanwezig. Het dossier is in feite niet meer dan een lege dop.

Steunend op onze ervaring, dat de Oirschotse secretarissen ook een vidimus dikwijls inschreven in het protocol, hadden we weer nieuwe hoop. Inderdaad vond collega V.d. Mierden het genoemde vidimus in het Oirschotse protocol en transcribeerde het voor ons. 6) Dit was geen eenvoudige zaak, omdat secretaris Gerard Goossens zoals dikwijls ook hier zeer gehaast te werk was gegaan.

Wij geven u de drie teksten, elk voorafgegaan door een korte samenvatting en gevolgd door een kort commentaar en daarna de akten van de oudst-bekende verpachting d.d. 1518.05.07 en besluiten met een algemene beschouwing.

1355.03.02

Vidimus d.d. 1626.11.14 in Oirschots schepenprotocol van 1626 blz. 240 e.v.

Alaerdt van Os, rentmeester van de hertog van Brabant, oorkondt, dat hij vanwege de hertog aan Jan den Moelenere, zoon van wijlen Arnoudt Slynterwater, het recht van wind heeft verleend voor zijn windmolen te Oirschot onder Straten tegen een jaarcijns van 2 kleine Florijnse guldens te betalen op Allerheiligen.

Alaerdt van Os, rentmeester van Brabant, doen condt ende kenlyk allen luyden, dat wy omme orbaer, bate ende proffyt ons heeren 's hertogen ende omme syne rent hen te beteren ende te meerderen hebben gegeven ende geven van ons heren 's hertogs wegen Jannen den Moelenere van Oirschot, Arnoudt Slynterwaters sone was, den wynt totten molen, dye staet toe Straeten in dye prochie van Oirschot, van nu voertaen erffelycken te houden ende te gebruycken van hem ende van synen

nacomelingen op twee cleyne gulden van Florence ind't goede ende gerechte daeraff onsen heer den hertoge jaerlycx voordaene altoos te gelden ende te betalen erffelycken altoos te Alderheylygen-misse behoudelycken altoos onsen heer den hertoge syne heerlycheyt ende en yegewelk syns rechts. In de [kennisse van welken] voorschreven dingen wy getuygen [in orconde] des bryeffs besegelt met onsen segele in't jaer ons Heeren doe men schreeff dusent dryehondert vijffich ende vyer op den anderen dach van merte.

COMMENTAAR:

De akte vermeldt het jaar 'dusent dryehondert vijffich ende vyer'. In onze telling is dit 1355, want de Brabantse kanselarij gebruikte Paasstijl, d.w.z. men telde de tijd vóór Pasen van 1355 nog als 1354 en pas met Pasen gebruikte men het nieuwe jaartal.

Afgaande op de tekst, moeten we concluderen, dat de molen er reeds stond op het ogenblik, dat het octrooi verleend werd. Waarschijnlijk zal hij er nog niet lang gestaan hebben en zal de eigenaar door mondeling contact wel zekerheid gehad hebben van het te verkrijgen octrooi. Dat de eigenaar reeds de naam 'de Molder' droeg, terwijl zijn vader blijkbaar Arnoudt (of Arndt) Slynterwater heette, en dat hij bovendien nog 'van Oirschot' werd genoemd, wijst erop, dat hij reeds een tijd in dat beroep in Oirschot bekend was. Mogelijk is zijn bekendheid als bouwer van de molen daarvoor voldoende. Vermoedelijk heeft hij wel enige tijd van tevoren in Oirschot gewoond, want in 1356 en 1361 was hij schepen en voor deze functie moest iemand toch zeker enige tijd in de plaats gewoond hebben. 7) Iemand, die een dergelijke onderneming kon beginnen, hoorde tot de vooraanstaande inwoners. In 1388 was een Jan de Molder kanunnik en vicedeken van het Oirschotse kapittel; vermoedelijk was deze een zoon van de Stratense molenaar. 8)

Het octrooi houdt in 'de wynt totten molen'. Dit betekent niet alleen, dat hij van de wind gebruik mag maken, maar ook, dat men hem in het gebruik van de wind niet mag belemmeren. Nadere specificatie wordt niet gegeven. Dit zal dus door het algemeen gebruik bepaald zijn.

De jaarlijks aan de hertog te betalen cijns werd vastgesteld op 2 kleine guldens van Florence. Voor de cijnsen was dit een fors bedrag. De feitelijke zittingsdag voor het innen van deze hertogelijke cijnsen was in Oirschot op 4 november.

1355.11.06 Tervuren

Vidimus d.d. 1626.11.14 in Oirschots schepenprotocol van 1626 blz. 240 ev.

Hertog Jan III van Brabant oorkondt, dat hij het octrooi bevestigt, dat door zijn rentmeester Alard van Os verleend is aan Jan de Molder, zoon van wijlen Arndt Slynterwater, om een windmolen te bouwen in Oirschot onder Straten, die tegen een jaarcijns aan de hertog het recht van wind zal hebben.

Johan by der gratiën ons Heeren hertoge van Lothryck, van Brabant, van Lymborch ende marckgrave des heylichs rycx, doen condet allen luyden, dat want heer Alard van Os onsen rentmeester van Brabant gegeven heeft van onsen wegen om onse renten te meeren Jannen den Molder van Oirschot, Arndts Slynterwaters soone was, den wynt totten molen, dye staet tot Straeten in dye prochie van Oirschot om eenen se keren jaerlycxsen erffchyns ons ane jaer te betaelen erffelyck, gelyck in den brieff ons voorschreven rentmeesters, daer onse t'jegenwoordich[e] bryeff doorgesteeken is, volcomelyck beschreven staet, daerom ees't, dat wy dyenselven bryeff ende dye voorwaerden daerin beschreven confirmeren, ratificeren ende approbeeren ende willen, dat dye vaste ende gestadich blyven den voorschreven Jannen ende synen erffgenaemen tot eeuwigen daegen ende is onse meyning ende verbyeden allen luyden, dat hen niemen (= niemand) in [eenen] nu wen molen daer te timmeren off te setten letsel noch hendernisse doen en sall in tyden toe te comen, allen argelist uuytgescheyden. In getuygen[isse] van wekken dingen wy onsen segele aen desen bryeff hebben doen hangen. Gegeven ter Vuren sess daegen in november in't jaer ons Heeren dusentich dryehondert vijffich ende vyffve.

COMMENTAAR:

Een maand vóór zijn dood - hij stierf 1355.12.05 heeft hertog Jan III nog een bevestiging gegeven van het octrooi, dat door zijn rentmeester in zijn naam was verleend. Natuurlijk heeft men extra waarde gehecht aan een door de hertog gezegelde akte en deze als het eigenlijke octrooi beschouwd. De hertogelijke oorkonde was trouwens blijkens de tekst getransfigeerd 'doorgesteeken' d.i. met de zegelstaarten doorvlochten, aan de vorige, zodat zij een eenheid vormden.

Naast de bevestiging geeft de hertog een precisering van het recht van wind in het verbod, om Jan de Molder te hinderen door 'eenen nuwen molen daer te timmeren off te setten'. Hoever het verboden gebied zich uitstrekt, werd niet aangegeven. Men zou kunnen zeggen, dat 'daer' betekent: in Oir schot. Tussenvierkante haken vulden wij enige woorden of letters aan, die Gerard Goossens in zijn haast zal hebben weggelaten.

1506.06.27

Vidimus d.d. 1626.11.14 in Oirschots schepenprotocol van 1626 blz. 240 e.v.

Cornelis Dickbyer, rentmeester van de hertog in stad en Meierij van 's-Hertogenbosch, oorkondt, dat hij aan Jan Pijnappel, burger van 's-Hertogenbosch, octrooi heeft verleend, om zijn windmolen te Oir schot onder straten vanwege belemmering in de wind over te plaatsen naar een gunstiger punt onder Straten.

lek Cornelis Dickbyer rentmeester generaell van Brabant in't quaertyer van Den Bossche van onsen genaedichsten heer den coninck van Castill[i]ë, Leon, Gernaden, etc., ertshertoge van Oistenryck, hertoge van Bourgoengiën, van Lothryck, van Brabant etc., doe condt eenen yegelycken, dat alsoo Jan Pynappell, raetsman ende borger der stadt van Den Bossche, synen wyntmolen, dye hy staende heeft in dye prochie van Oirschot ter plaetschen geheeyten Straten, daeraff hy den wynt tegen ons genedichste heeren vorderen vercregen heeft gehadt om eenen jaerlycken erf'f'chyns, dye men denselven onsen genedichsten heer jaerlycx daeruyt geldende is, gelyck in den bryeven, dye dye voorschreven Jan daeraff heeft, daer desen mynen bryeff doorgesteecken is, volcomentlyck begrepen staet, ende aensyende, dat seeckere boomen ontrent der selver molen staende derselve grotelycks in den wynt belettende zyn, ende bydyen geconsidereert ende gemerckt dat ongeryeff, hynder ende beleth, dat dye gebueren ende ondersaeten ons voerschreven genedichste heere daerby hebben, hebbe ick Cornelis Dickbyer rentmeester voerschreven ende uuyt crachten van mynder voerschreven officiën den voerschreven Jannen Pynappell ende synen naecomelingen geconsenteert, gegunnen ende gewillecoort, consentere, gunne ende willecoor mits desen mynen bryeve, dyeselve wyntmolen van der plaetschen, daer sy nu tegenwoordich staet, te versetten ende te verporren op een ander plaetsche binnen der voerschreven prochiën van Oirschot ter voerschreven plaetschen geheeyten Straethen tot dyen eynde, dat die voerschreven ondersaeten ende gebuere haer geryeff ende dyeselve molen den voerschreven wynt te bat hebben mogen. In kennisse der waerheyt soo hebbe [ick] Cornelis Dickbyer rentmeester voerschreven mynen segell hyer aengehangen opten XXVII tendach der maent van Junio in't jaer ons Heren vyffthyehondert ende sesse.

COMMENTAAR:

Ondanks het octrooi van de hertog blijkt, dat na 150 jaar 'seeckere boomen ontrent der selver molen staende derselve grotelycks in den wynt belettende zyn'. Dit was zelfs zo erg, dat de toenmalige eigenaar, de Bossche poorter Jan Pijnappel, besloot de molen naar een gunstiger punt over te plaatsen. De traditie van deze overplaatsing is bijna 500 jaar lang in Oirschot mondeling bewaard zoals ook de oorspronkelijke plaats van de molen, daarbij geholpen door de steeds in zwang gebleven naam 'Moleneind', ofschoon er ook wel een verdraaide en foutieve variant in omloop is, die vertelt, dat de Kerkhofse molen naar Straten is overgeplaatst.

Het Moleneind, doorgetrokken over het Wilhelminakanaal, komt bij die oorspronkelijke plaats uit. Dat is even ten zuidoosten van de zwaairom, die oostelijk van de Mie-Koekse-brug ligt.

De hertog kon wel een octrooi geven, maar het was een zaak voor de molenaar, eigenaar en/of pachter, om met het hertogelijk octrooi in de hand zijn recht op onbelemmerde wind te handhaven, waarbij bovendien de medewerking van het plaatselijk bestuur onontbeerlijk was.

Nu moest een molen - de toenmalige windmolens waren meestal houten standerdmolens - toch nogal eens vernieuwd worden en bovendien zal de huidige plaats niet alleen windtechnisch maar ook zakelijk gezien gunstiger zijn geweest, doordat de molen daar voor de meeste klanten dichterbij en gemakkelijker bereikbaar was. Misschien wordt daarop mede gezinspeeld, wanneer er sprake is van 'ongeryeff, hynder ende beleth' voor 'dye gebueren ende ondersaeten ons voerschreven genedichste heere'.

Ook deze oorkonde werd blijkens de tekst getransfigeerd aan de twee voorgaande, zodat zij een eenheid vormden en ook in één authentiek afschrift (in dit geval minuut van schepenvidimus) 9) zijn afgeschreven. De molenaar had de oorkonden of authentieke afschriften dikwijls op meerdere plaatsen nodig, om zijn rechten te bewijzen en te handhaven.

1518.05.07

Akte van verpachting van de windmolen te Straten door Goeltken, weduwe van Jan Pijnappel aan Danel de Metser en Gijsbrecht Henricks Hoppenbrouwers.

Oirschots schepenprotocol van 1518, fol. XXXV e.v.

In deser manieren hiernaevolgende heeft Goeltken, weduwe wilneer Jan Pynappel, verpacht hoer moelen t'Straten staende enen termyn van sesse jaeren lanck geduerende, daerof den iersten pacht ende jaer aengegaen is opten Korsmissc leste voerleden ende alsoe die sesse jaren uut geducrcnde, ten waer dat yemoni van hon beliefden ende den anderen opsede een half jaer te voeren, die mach afstaen metten drie jaren, daerof die pechtinghe hebben Danel die Metser ende Ghysbrecht Henricks Hoppenbrouwers soen voer vier ende veertich mudden roggen der maten van Oerschot, vanwelcken XLIIII mudden roggen die voerscreven pechteren sculdich sellen syn d'een helft te leveren der coergenoemde vruwen Pijnappel ten Bosch tot horen huys sonder horen coste, behoudeyck dat sy dien ierst tot Oeschot sal ontfangen oft doen ontfangen, ende d'ander helft daerof sellen die pechteneren betaten den pacht uuter moelen gaende sonder horen cost ende opter moelen oft opter hoeven den pechteneren te leveren en te betaelen. Ende 't ghene datter dan overblyft van dierre lester helft, dat sellen sy leveren opter hoeven op horen solder ende dan sal sy dien sculdich syn te halen oft doen halen.

Item die coerscreven pechteneren sellen sculdich syn die moelen te houden in reparatiën van doevenhout ende van gaende getouwe, dat die verpechtersse daer eghenen scade af hebben en sal, van welken voerscreven dingen die pechteneren sculdich sellen syn goede borgen te setten voer 't gene dat voerscreven is ende oeck voer 't ghene oft die moelen versuymt wordde van onweder, van wyn(t) ende van vuer, dat by den pechteneren sculdich versuymt word den dat sellen sy hoer oprichten.

Item sellen die pechteneren sculdich syn allen vierdel jaers eens geheel op te betalen.

Item oft daer geboerden aen die moelen van stilstaen, dat sal syn totten last van den pechteneren totten drie dagen toe ende dan sellen sy hoerder vrouwen den wete doen goetstyts na der auwer gewoenten. Ende oft hierinne yet vergeten ware, dat sal staen tot molens-recht, boven ende beneden.

Item is oeck vorwaert, dat 't gaende getouwe binnen der moelen van cammen ende spillen, want Danel die Metser dat gecoft ende betaelt heeft, soe sal die selver Danel dat in 't afsceyden van der moelen wederomme uut moegen nemen, oft die vrouwe Pynappel sal 't hom betalen ter scattigen van molneren, boven ende beneden, oft dieghene die die molen na hon pachten sellen.

Item sal die vrouwe Pynappel die molen houden van lasschen, mer die pechteneren sellen sculdich syn die molen te houden van hecken, sceyen, van wekken voerscreven allen vorwarden ende geloeften Danel die Metser ende met hom Ghysbrecht Henrickssoen Hoppenbrouwers hebben geloeft op hon ende op allen honnen gueden, hebbende ende vercrigende der voergenoemde vrouwe Pijnappel te voldoen ende te betalen ende te onderhouden in alder manieren voerscreven. Ende daer syn by gestaen Dirck Ghysbrecht Hoppenbrouwers soen ende Dirck Gielis Cremers soen ende hebben geloeft der voerscreven vrouwen Pynappel super se etc. in gevalle die voergenoemde Danel ende Ghysbrecht der voergenoemde vrouwen Pynappel niet en betaelden, ofte dese vorscreven vorwarden niet en voldeden, dat sy te weten Dirck ende Dirck dat voldoen ende betalen sellen.

Dit is ghesciet anno XVIII opten sovenden dach in den meye voer Jan Gosens ende Cornelis als porter en ende Dirck Corstenssoen (van den Velde) ende Jan Gosenssoen als scepenen.

Danel die Metser ende met hom Ghysbrecht Henricks soen Hoppenbrouwers hebben geloeft super se etc. Direken Ghysbrecht Hoppenbrouwers soen ende Dircken Gielis Cremers soen, honnen borgen, scadeloes te houden ende te ontheffen van der geloeften, die sy huyden des dages voer den voirgenoemden Danelen ende Ghysbrechten geloeft hebben aen vrou Pynappel aengaende der pachinge van der wyntmolen t' Straten gelegen, toebehorende die vrouwe Pynappel ende daerof geloven Danel ende Ghysbrecht te staen totter heerliker executiën, daer sy hon voer verbynden ongeportert, ongheclergyt, onghevryt ende allen exceptiën van prevelegiën, die sy hertegen souden moegen doen sueken oft doen doen, daerop renunciëren dese voer genoemde Danel ende Ghysbrecht. Actum ut supra.

Fol. XXXVI

Goeltken, weduwe wilneer Jan Pynappel heeft geloeft super se etc. dat sy sal geven ende betalen den voergenoemden Danelen den Metser ende Ghysbrechten Henrick Hoppenbrouwers soen die somme van XXXV Rynsgulden, te XX stuvers 't stuck, soe die penningen nu gaende ende gevaluweert syn

den Philips gulden XXV stuvers, 't vuerstael voer drie blancken of die werde daervoer in anderen gevaluweerden gelde, na deser valuwatiën ende dat ten tyden als die voergenoemde Danel ende Ghysbrecht van der wyntmolen, toebehorende vrouwe Pynappel vorscreven, sceyden sellen, want die voergenoemde Danel ende Ghysbrecht in 't pachten ende aencomen der selver moelen der voergenoemde vrouwe Pynappel die vorscreven penningen gegeven ende betaelt hebben.

Actum coram Jan Gosenssoen ende Cornelis Smeets als porteren ende Dirck Corstenssoen (van den Velde) ende Jan Gosenssoen als scepenen.

Actum VII may.

Fol. XXXVI vo.

Goeltken, weduwe wilneer Jan Pynappel met horen mombaer ende daer mechtich toe synde, soe sy sede, ende hoer van Jannen Pynappel verleent ende heeft erfelyck geloeft Cornelis Smeets tot behoef van Arnden Scepens onderhalven Rynsgulden, te XX stuvers 't stuck, allen jaer op Sunte-Servaes-dach in den meye te gelden ende te betalen ende van Sunte-Servaes-dach naestcomende over een jaer den iers ten pacht te heffen ende te boeren uut eender hoeven lants tot Oerschot t'Straten gelegen met hoerder toebehoorten gelegen d'een sy aen erve Dirck Corstenssoen van den Velde ende voert aen die gemeynt.

Item noch uuter wyntmolen t'Straten gelegen, der voergenoemde vrouwe Pynappel toebehorende, ende voert uut allen horen beemden tot Oerschot gelegen, gelovende ut moris est te weren ende dogende te maken, behoudelyck dat sy oft hore erfgenaemen nae hoer dat altyt mogen lossen, quyten ende afleggen, als sy 't een vierdel jaers tevoren op seggen, metter sommen van vyfendetweyntich Rynsgulden, te XX stuvers 't stuck, soe die penningen nu gaende ende gevaluweert syn.

Actum ut supra (VII may).

Coram eisdem (Dirck Corstenssoen van den Velde en Jan Gosenssoen).

COMMENTAAR:

Twaalf jaar na de verplaatsing van de molen blijkt de eigenaar overleden. Goeltken, zijn weduwe, verpacht de molen aan Danel de Metser en Gysbrecht Henricks Hoppenbrouwers. Het pachtcontract vereist enige studie.

Het is gesloten voor 6 jaar, die al zijn ingegaan met Kerstmis 1517. Het kan door beide partijen beëindigd worden na 3 jaar, mits zij dan een half jaar van te voren opzeggen. De pachtsom is 44 mud rogge per jaar, te betalen in 2 termijnen. De termijnen worden niet genoemd, maar volgens oud gebruik vervielen die met sint Jan (24 juni) en Kerstmis. Voor de levering van deze rogge gold een aparte regeling: de ene termijn moest op kosten van de pachters geleverd worden ten huize van de eigenares in Den Bosch, maar zij mocht die ook zelf laten halen in Oirschot. De tweede termijn moest geleverd worden op de molen of op de hoeve en moest door de eigenares op haar kosten naar Den Bosch vervoerd worden. Wat zij niet direct liet halen, moest 'opter hoeven op horen solder' gebracht worden, om door haar later gehaald te worden. We zullen hieruit moeten afleiden, dat de weduwe Pijnappel naast de molen een door haar verpachte hoeve bezat, waar zij zich een eigen graanzolder gereserveerd had.

Wat het inwendige onderhoud betreft: reparaties van zacht hout, 'doevenhout', en van gangwerk, 'gaende getouwe', waren voor rekening van de pachters. Dit gangwerk blijkt trouwens door Danel de Metser te zijn overgenomen van de eigenares, 'gecoft ende betaelt', zodat zij of de volgende pachter dit bij het einde van het contract zou moeten terugbetalen naar de geschatte waarde. Eventueel kon Danel het eruit halen. Aansluitend wordt hierover echter een afzonderlijk contract gesloten.

Wat het uitwendige onderhoud betreft: voor de eigenares was het onderhoud van de roeden, voor de pachters dat van 'hecken' en 'sceyen', dit is het latwerk op de roeden. 10)

Wanneer de molen ten gevolge van onweer, wind of brand beschadigd werd door de schuld van de pachters, moesten zij dit vergoeden. Dit moest per kwartaal worden afgerekend.

Wanneer de molen niet gebruikt kon worden b.v. door gebrek aan wind, was dit voor risico van de pachters, als het niet langer dan drie dagen duurde. Indien het langer duurde, moest dit tijdig aan de eigenares worden gemeld en mocht de pacht naar rato worden gekort.

Zoals gebruikelijk moesten de pachters borgen stellen, welke borgstelling in het contract is opgenomen.

In de akte, die onmiddellijk volgt, geven de pachters vrijwaring aan hun borgen. Daarna volgt een akte, waarover reeds gesproken werd, waarin de eigenares erkent 35 Rijnsgulden van de pachters

ontvangen te hebben voor het overgenomen gangwerk, en belooft dit bedrag bij afloop van het contract terug te betalen.

De laatste akte hoort eigenlijk niet bij het pachtcontract, maar omdat ze illustratief is voor de situatie en op dezelfde dag in een adem in het protocol is ingeschreven, hebben wij ze opgenomen.

De eigenares bekennt daarin aan Arnd Scepens schuldig te zijn een jaarrente van 1,5 Rijns gulden, gevestigd op de hoeve en de molen te Straten, aflosbaar met 25 Rijns gulden. Wij zouden zeggen: zij had een hypotheek van 25 Rijns gulden genomen op de hoeve en de molen tegen een rente van 6%. In verband met de afwikkeling van de erfenis zal zij contant geld nodig gehad hebben.

Algemene beschouwing

We kunnen niet nalaten, om allereerst de inventaris van Peter van Andel met een kritisch oog te bekijken.

Dat hij onder no. 1 en 4 de datum niet herleidt tot de thans en ook toen gebruikelijke jaartelling, is hem te vergeven. Dit was in die tijd niet gebruikelijk.

Bij no. 2 geeft hij de hoofdinhoud van de akte juist weer, maar bij no. 1 en 3 komt hij daar helemaal niet aan toe. Bij no. 4 kunnen we alleen raden, dat het vidimus de akten 1 t/m 3 betrof. Bij no. 5 formuleert hij zo ongelukkig, dat een oppervlakkige lezer daaruit zou besluiten, dat er verlof gegeven werd om opgaande bomen te planten, hoewel de halve ontkenning 'en' in de tekst zit. De Oirschotse schepenresolutie van 1626.12.09 verbood juist om 'op de nieuwe erffven ontrent de Stratense molen' opgaande bomen te poten. 11)

Het hardnekkig volgehouden misbruik, om bij inventarisatie van moeilijke stukken, die een grondige lezing vergen, er maar met de pet naar te gooien, schijnt dus aloud te zijn.

De Stratense molen is niet de oudste molen van Oirschot. Vermoedelijk veel ouder zijn de nog bestaande watermolen van Spooronk en de windmolen van Kerkhof, die gestaan heeft tussen het tegenwoordige zwembad en 's-Herenvijvers.

De Molenstraat, doorgetrokken over het Wilhelminakanaal, voerde er naar toe en ontleent daaraan haar naam. Deze beide molens waren eigendom van de halfheren van Oirschot. Zij worden voor het eerst vermeld in de akte van verkoop van de halve heerlijkheid Oirschot door Wouter van Oirschot aan Rogier van Leefdaal in 1320. 12)

Het jaar 1355 was politiek gezien een geschikt moment om het monopolie van de Oirschotse halfheren te doorbreken. Er bestond op dat ogenblik nog steeds onenigheid over de opvolging in de heerlijke rechten tussen Jan van Petershem en zijn tante Margriet van Leefdaal. 13) Wanneer wij in dit verband spreken van monopolie, bedoelen we alleen een praktisch monopolie. Er is namelijk geen enkele aanwijzing gevonden, dat de molens van de halfheren van Oirschot banmolens waren, waar de inwoners van Oirschot verplicht moesten laten malen. Er is zelfs een uitspraak van 1699, dat er in Oirschot nooit molendwang geweest is, maar dat men 'sinds aloude tyden' vrij kon laten malen op de 4 korenmolens. 14) De 4 bedoelde korenmolens op dat moment waren: de watermolen van Spooronk en de windmolens van Kerkhof, Straten en de Vleut. De Notelse molen, die veel ouder was dan de Vleutse, was tot dan toe geen koren- maar oliemolen. We kunnen uit deze verklaring echter geen conclusie trekken voor de tijd vóór 1355. In feite was er vóór dat jaar vermoedelijk wel een praktisch monopolie, dat met de oprichting van de Stratense molen werd doorbroken. De ruzieënde partijen om de Oirschotse halfheerlijkheid konden moeilijk bezwaar inbrengen, want beiden konden de steun van de hertog goed gebruiken. Bovendien kon de hertog als halfheer evengoed het molenrecht claimen als de plaatselijke halfheer en daarenboven had hij nog zijn hertogelijke rechten.

Tot 1518 is over de Stratense molen bijna niets gedocumenteerd buiten het hier gepubliceerde. In het Oirschotse schepenprotocol vonden we enkel nog twee minuutakten van 1463.12.24. 15) In de eerste verklaart Korstiaen Mathyszoon die Hoze met zijn zuster Henricksken en hun beider voogden, dat verschillende uit de molen gaande pachten slechts op hen als eigenaars drukken en niet op Willem Willemszoon Vos en Moel Haubraecken of andere pachters, die de molen in hun tijd in gebruik gehad hebben. In een daarbij aansluitende akte van dezelfde dag verklaart Willem Vos, dat hij 'tot Korsdach naest toe comende' de molen weer aan Korstiaen en diens zuster zal overdragen, vrij van alle lasten behalve de in voorgaande akte door Korstiaen erkende.

De situatie zal dus als volgt geweest zijn. Mathys die Hoze, eigenaar en vermoedelijk zelf molenaar van de Stratense molen, is gestorven, terwijl zijn zoon en dochter nog jong waren. Hun voogden hebben de molen verpacht, totdat Korstiaen zelf hem zou kunnen gaan beheren. Korstiaen, die bijna

meerderjarig zal zijn geweest, wilde de molen per Kerstmis 1464 zelf in gebruik nemen. Dit werd in deze akte vastgelegd.

Na 1518 is nogal wat van de geschiedenis van de Stratense molen te reconstrueren, al zal het wel onmogelijk zijn om een sluitend verhaal te vertellen.

Noten

1. Oirschots schepenprotocol van 1652, blz. 141 e.v.
2. Vriendelijke mededeling van plaatsvervangend gemeentearchivaris Mr. J.A.M. Hoekx, die dit voor ons nakeek.
3. Oirschots schepenprotocol van 1654, blz. 39 - 44.
4. Oirschots schepenprotocol van 1654, blz. 211 - 213.
5. R.A.N.B., Archief van de Raad van Brabant, inv.nr. 788, dossier nr. 1171. Het dossier vermeldt als jaartal 1658, dit is echter de misleidende einddatum; de zaak voor de Raad van Brabant is in 1654 begonnen.
6. Oirschots schepenprotocol van 1626, blz. 240 - 243.
7. Schepen in 1356: R.A.N.B., A.K.O., I 167, A7a. Schepen in 1361: R.A.N.B., A.K.O., I 168, 28a. De schepenen van 1350-1355 zijn ons tot nu toe niet bekend.
8. Hij is als vice-deken van het kapittel vermeld in het erfpachtcontract van het Sint-Joris-gasthuis d.d. 1388.01.10, afschrift in het Register van Dooren - van Baar, blz. 75.
9. Een vidimus is een authentiek afschrift gegeven door een schepenbank of een andere instantie b.v. een kapittel, soms ook door een persoon van hoge autoriteit b.v. de hertog of een abt. De formulering van zo'n afschrift vermeldt in het begin: we hebben gezien (in het Latijn: vidimus). Het had moreel een enigszins hoger gezag dan een authentiek afschrift, dat werd afgegeven door een daartoe bevoegde afzonderlijke persoon b.v. een notaris.
10. Wat wij de vier wieken noemen, waren voor de molenaar twee doorgaande roeden. De roeden bestonden uit een 'borst', middenstuk, met aan weerskanten een 'lasch', verlengstuk. Ofschoon alleen de 'lasschen' voor het onderhoud door de eigenares genoemd worden, zal daarmee wel de hele roede bedoeld zijn. De 'hecken' zijn het latwerk, dat aan elke wiek geconstrueerd was, om de winddruk om te zetten in beweging. Zie hiervoor: Jan Stroop, Molenaarstermen en molengeschiedenis, Amsterdam 1977, blz. 49 en 73. De term 'scey' vonden we niet, maar afgaande op de ons bekende boerentermen bij de kar, menen we, dat met 'hecken' is bedoeld het latwerk achter de roede gezien in de draairichting en met 'sceyen' dat gedeelte van het latwerk, dat voor de roede uitsteekt gezien in de draairichting.
11. Oirschots resolutieboek van 1626, blz. 33 e.v.
12. Akte van 1320.04.24. afschrift in O.A.A.O., vrl. Inv. Nr. 978.
13. Wij hopen in een latere publicatie op deze opvolging dieper in te gaan.
14. Oirschots schepenprotocol van 1699, fol. 116 e.v.
15. Oirschots schepenprotocol van 1463, fol. 27.